

A láthatatlan „én”¹

Annak, hogy a lélek halál utáni létének nincs semmiféle empirikus bizonyítéka, van egy nagyon kézenfekvő magyarázata: a *lélek létének már a halál előtt sincsenek empirikus bizonyítékai*, bármiként is értelmezzük a lelket. A lélek már a halál előtt sem tapasztalható. Soha senki nem látta, hallotta, érintette, szagolta, ízlelte még egy másik ember lelkét, hanem csupán lelkének különféle megnyilvánulásaival találkozott – s e megnyilvánulások mindegyike kivétel nélkül a testen keresztül ment végbe, mások számára látható, hallható, érinthető, szagolható, ízlelhető módon. Magától értetődik tehát, hogy amikor a lélek megnyilvánulásának egyedüli és kizárólagos eszköze, a testiség megszűnik funkcionálni, a lélek nem tud min keresztül megnyilvánulni úgy, hogy az egy másik ember érzékszervei számára megragadható legyen. Mert ugyan az egyik lélek a másik lélekről tapasztalatot szerezhet a megnyilvánulásain keresztül, de mivel csak indirekt módon, a testén keresztül szerez tapasztalatot róla, valójában az egyik test érzékszervei kapcsolódnak össze a másik test érzéki megnyilvánulásaival. A testiség azonban csupán *eszköz* a lélek számára, mert hiszen a megnyilvánulásokon keresztül mégiscsak a lelkek azok, amelyek egymással érintkeznek. Az egyik ember sohasem a másik ember testével avagy szájával beszél, hanem a másik emberrel, vagyis azzal, aki a másik ember összes tapasztalható megnyilvánulásának *origója*. *Mi* egymást e földi élet során soha nem láthatjuk. *Mi* csupán egymás „előretolt” testét láthatjuk, s mi magunk mindig ott maradunk rejtve a háttérben.²

Sőt, valójában nemcsak a lelket magát, de annak szorosan vett lelki megnyilvánulásait sem tapasztaljuk. A másik ember gondolatait és érzéseit soha nem látjuk, érzékeljük. Arra, hogy a másik embernek érzései és gondolatai vannak, csupán külső jelekből következtetünk.³ Ez nem azt jelenti, hogy ha belelátnánk a fejébe, akkor ezeket az érzéseket és gondolatokat látnánk, s most csupán azért nem láthatjuk ezeket, mert – vulgárisan fogalmazva – a koponya eltakarja őket, s mert azok *belül* vannak a koponyán. Ha az agy működését képesek lennénk tökéletesen átlátni egy olyan „röntgenszemmel”, amely nemcsak átvilágítja az agyat, hanem egyúttal olyanira fel is nagyítja, hogy minden egyes biokémiai reakciót, sőt fizikai módosulást tisztán látnánk és regisztrálhatnánk benne, akkor sem láthatnánk avagy tapasztalhatnánk a másik ember gondolatait és érzéseit *mint* gondolatokat és érzéseket, csupán azt látnánk, hogy bizonyos gondolatokat és bizonyos érzéseket bizonyos változások kísérik az agyi állományban.⁴ Ez egyébként azt a triviális igazságot húzza alá, hogy nemhogy az ember lelke, de e lélek gondolatai és érzései sem testi természetűek, vagyis nem az érzékek világához tartoznak, bármennyire is kifinomultak legyenek azok az érzékek. Mármost ha ennyire nem fizikai természetűek a léleknek a *fizikai világ irányában* végbemenő megnyilvánulásai, akkor vajon mennyire távol állhat az érzékek által behatárolható világtól az a lélek, amely ezeknek forrása?!

Az ember azonban nemcsak a másik emberben nem képes tetten érni magát a lelket – a „te”-t –, *saját lelkét* sem képes érzékelni, és saját lelke is éppen annyira kicsúszik minden tudományos kutatás hatóköréből, mint másvalakinek a lelke.⁵ A lélek, az én, az alany, létünknek ez a mindennél stabilabb valósága – teljesen tudománytalan! ... Elsősorban nem azért nem képes érzékelni saját lelkét az ember, mert az túl szubtilis az érzékszervei számára,⁶ hanem sokkal inkább azért, mert a lélek minden megnyilvánulásának – s így érzékelési megnyilvánulásainak is – a rejtett *origója*. Márpedig az alany nem tudja magát tárgyiasítani, mert ha tudná, tárgy lenne. Az alany nem egy tárgyiasító megismerési aktus révén tud magáról – mint az összes többi dologról –, hanem alanyi létének pusztá tudata, önmagának mint tudati létnek önmagával való pusztá egybeesése által – vagyis öntudata révén. Ha az alany, a lélek valamilyen megnyilvánulása révén próbálná megragadni önmagát, akkor ugyanoda jutna, mint amikor valaki más lelkét próbálná megragadni – vagyis sehová.

Éppen a saját léleknek ez a tárgyiasíthatatlansága és rajta kívül minden egyéb tárgyiasíthatósága mutat rá arra, hogy a lélek valami, ami alapvetően különbözik a testtől, s nem a test funkcióinak egyike. Ha ugyanis az ember magára gondol, elmondhatja: van kezem, lábam, arcom, szívem, hajam, vesém, *agyam*; vannak gondolataim, érzéseim, emlékeim, tapasztalataim; van családom, vannak rokonaim, barátaim, szomszédaim és így tovább.⁷ Mindezek egy birtokviszonyt foglalnak magukban, amelyben a birtokolt dolgok ugyan különbözőek, de a birtokos egy: *én magam*. De ki vagyok én? Én vagyok az *alany*, s az alannal összevetésben ezek mind-mind *tárgyak*. Márpedig ami tárgyiasítható, az nem *én vagyok*, legyen az mégoly bensőséges viszonyban is velem, mint a gondolataim vagy az érzéseim. Az előbb felsorolt dolgok mind a tárgyi világ alany körül képződő koncentrikus köreit alkotják. Az alany körül legszorosabban a mentális-emocionális természetű tárgyak világa helyezkedik el. Ezek vannak a legszorosabb kapcsolatban vele. A testiség szférája már egy jóval külsőbb kör, s még ennél is külsőbb kört alkotnak a külvilág szorosan hozzánk tartozó elemei. De az alanytól – a lélektől – való távolság *mértékének* csupán másodlagos jelentősége van. A döntő *maga a távolság, vagyis a tárgyiaság*. Ha a lélek a test funkciója lenne (ami persze eleve kizárható azon az alapon, hogy a testnek nem lehet olyan funkciója, amely *semmilyen* testi jelleget nem mutat),⁸ akkor valójában a testnek kellene az alannak lennie. Márpedig a test: tárgy. És tárgy a test részeként az agy is, amiről csak olyan formában tudok, mint a tárgyi-természeti világ egyéb elemeiről. Ha nem hallottam volna róla, hogy az embereknek van agyuk, fogalmam sem lenne arról, hogy nekem is van.⁹ De a lélek egészen más: arról nem kell informálnia engem senkinek, hogy van lelkem, mert azt magamtól – lelkeimtől – tudom. Az ember magát nem *érezkeli*, hanem *tudja*.¹⁰ Mert az nem a tárgyi világ egyik eleme, hanem az alany. És az alany én vagyok.

Magától értetődik, hogy az alany, ez a teljesen megragadhatatlan, a lehető legjobban háttérbe húzódó *apeiron* („meghatározatlan”) nemcsak a legbiztosabb, de a legvalóságosabb is. Annak, ami minden valóság, minden reláció vonatkoztatási pontja, szükségképpen a legvalóságosabbnak kell lennie. Ez a mindenek háttérében ott húzódó,

minden vizsla tekintet elől elrejtőző megfoghatatlan és behatárolhatatlan valami egész létünk bázisa.¹¹ Ha az ember ebbe belegondol, felül kell értékelnie a dolgok fontosságáról, értékességéről és valóságosságáról vallott nézeteit. Ennek fényében ugyanis nyilvánvaló, hogy azok a dolgok lesznek a legfontosabbak, legértékesebbek és legvalóságosabbak, amelyek legközelebb esnek ehhez az énhez, amelyek leginkább osztoznak a természetében. Minél bensőbb valami, annál közvetlenebb viszonyban van az énnel, minden létező és lehetséges viszony vonatkoztatási pontjával.

Ahogy a lélek és funkciói között nagyon is jól láthatóan szoros kapcsolat van, éppoly jól látható, hogy az agy és a lélek között ez a kapcsolat egyáltalán nincs meg. Márpedig egy adott szubsztancia és a szubsztancia funkciója között mindig is szoros kapcsolatnak kell lennie. Ami a lélek funkcióit illeti, elég csak a tudomány, a filozófia és a művészet világára gondolni: ezek mind-mind a lélekből fakadnak, s ezek jellege mutatja azt, hogy forrásuknak, a léleknek milyen természettel kell rendelkeznie. Az egész értelmi-szellemi világ háttérében szükségképpen egy olyan értelmi-szellemi léleknek kell meghúzódnia, amelyben benne rejlik mindannak a potencialitása – s gyakran aktualitása is –, ami a szellemi világban van. Ha azonban az agy és a lélek viszonyát nézzük, az értelmi-szellemi világ *teljesen más*, mint az anyagi világ, *teljesen más*, mint az érzékek számára többé-kevésbé hozzáférhető világ – s így, ha szabad ezt mondani, még inkább teljesen másnak kell lennie a léleknek. Ilyen módon az a koherencia, amely megvan a lélek és produktuma, a szellemi világ között, egyáltalán nincs meg az agy és feltételezett produktuma, a lélek között. Az agy, bár rendkívül bonyolult anyag, de *anyag*, felruházva az anyag minden egyes tulajdonságával, amelytől a lelket fényévek választják el. Képtelenség tehát, hogy az agy produktuma legyen a lélek. Képtelenség, hogy egy, a lélekhez képest hihetetlenül alacsonyabb létrendi szinten elhelyezkedő dolog produkáljon egy olyan valóságot, amely beláthatatlanul magasabban van nála. Vagy hogy másképpen fogalmazzak: *képtelenség, hogy az alany a tárgy produktuma legyen*. Az az *ismeretelméleti* prioritás, amelyet a lélek bír a tárgyi világgal szemben – ideértve a testet is –, szükségképpen magában foglal egy *ontológiai* elsőséget is.

Nyilvánvalóan ama kijelentés pusztá megfordítása, hogy „a lélek az agy funkciója”, nem vezet el a kettő helyes viszonyának megértéséhez. Az agy a léleknek nem funkciója, hanem saját maga által megszervezett és fenntartott *eszköze*. Míg ugyanis egy szubsztancia (az agy) nem produkálhat nála sokkal magasabb rendű funkciót (a lelket), egy szubsztancia (a lélek) nagyon is használhat nála hasonlíthatatlanul alacsonyabb rendű eszközt (az agyat). Az agy betegségei éppen ezért magától értetődően vezetnek a lélek torzulásához, vagy inkább a lélek megnyilvánulásainak torzulásához. Mint ahogy a legkiválóbb zongorista sem tud játszani egy olyan zongorán, amelyen a húrok egyik része el van hangolódva, másik része el van szakadva, éppúgy a lélek sem képes „játszani” egy beteg agyon. S ebben a viszonyban leli magyarázatát az is, hogy bizonyos mentális funkciók miért kapcsolódnak az agy bizonyos részeihez. Mert ahogy különböző funkcióit a lélek különböző értékszerveken és szerveken keresztül végzi (például a szemmel lát), éppúgy az agy különböző területein keresztül

éri el ezeket a perifériális szerveket. Ahogy a szem sérülésével sérül a látás, éppúgy az agy megfelelő részének sérülésével is sérül a látás (akkor is, ha a szem ép). De ahogy nem a szem lát (mert az önmagában nem lát), éppúgy nem is az agy az, ami lát (mert az agy sem önmagában, sem a szemmel együtt nem lát). Nem, ezek sem együtt, sem külön-külön nem látnak. *Én látok* – de általuk.

Tehát nem a szem lát, de még csak nem is az agy, hanem valójában a lélek lát.¹² Első személyben fogalmazva: *én látok*, nem a szemem vagy az agyam, amik csupán eszközei annak, hogy *én* lássak. A szem agy nélkül soha nem fog látni, de az agy sem fog látni soha lélek nélkül (meg természetesen szem nélkül sem). Mert valójában a lélek az, ami lát, hall, tapint, ízlel, szagol. Hogy a lélekben lévő nem-fizikai látóképesség, ami a fizikai látás alapja, fizikai látásra is alkalmas legyen, *ehhez* van szükség szemre és agyra. Mindez azt jelzi, hogy a lélek az érzékelés – látás, hallás stb. – képességével a testiségtől függetlenül is rendelkezik. S valóban számos olyan eset létezik, amikor a lélek a szem közreműködése nélkül is látott. Elegendő itt a „halálhatárszéli élményekre”¹³ gondolni, amikor a klinikai halál állapotában lévő, a műtőasztalon fekvő beteg magához térése után részletesen beszámol arról, hogy a műtét alatt mit látott maga körül.

A lélek földi élete során nincs összekötve a testtel, a test földi sorsával. A fejlődésnek és a szükségképpeni hanyatlásnak az a ciklusa, amelynek a test alá van vetve, a lélek nincsen alávetve. A lélek hanyatlása egyáltalán nem szükségképpeni, hanem csupán gyengeség eredménye. A lélek akár a halál pillanatáig is folytonosan emelkedhet, mert nincs elkerülhetetlenül kiszolgáltatva a természet törvényeinek. A lélek nem része a természetnek.

Az, hogy ki egy ember, nem a test dönti el, hanem a lélek. Az emberek között a testi különbségek aránylag jelentéktelenek, s még jelentéktelenebbek, ha nem a test külső – részben esztétikai – megjelenését nézzük, hanem a test „belsejét”, funkcionálását. Bizony, ezen a síkon már alig van különbség az egészséges emberek között. Ha azonban az emberek lelkét nézzük, olyan óriási különbség lehet ember és ember között, amelyet csak egy óriás és egy Hüvelyk Matyi, vagy más megközelítésből egy angyal és egy ördög közötti különbséggel lehetne érzékelteni. Két ember között, akik egymás mellett mennek az utcán, és akik között ránézésre nem sok különbség van, lelküket, énjüket illetően akkora különbség lehet, mint amekkora ég és föld között van. Nem volt jelentékeny ember, akit ne a lelke tett volna jelentékennyé, s ez még azokra is vonatkozik, akiket testi teljesítményük alapján ismert meg a világ, mert hiszen ezek háttérében is gyakran a lélek teljesítménye áll (elegendő itt például Balczó Andrásra gondolni). Egy ember nem olyan, amilyen a teste, hanem olyan, ahogy gondolkodik önmagáról és a világról. Szinte mindent a gondolatok döntenek el, még a külső világban is. *A lélek az ember!* A test csak eszköz.

Ha nem a tudat és az agy, hanem az élet és az élettelen viszonyát vizsgáljuk, hasonló következtetésekre juthatunk. Ahogy a puszta agyműködésből sosem lesz gondolat, sosem lesz tudás és tudat, de még egyszerű érzékelés sem, éppúgy az anyagi elemek puszta elrendeződéséből sem lesz soha élet. Az anyag mindig anyag marad,

bárhogyan is mozgassuk. Bárhogyan is rendezzük az anyagi elemeket, abból nemhogy lélek nem lesz soha, de még élet sem. Miért? Azért, mert nem a test a lélek principiuma, hanem a lélek a testté. Nem a test eredményezi a lelket, hanem a lélek a testet. Ez azonban nem azt jelenti, hogy a test anyaga a lélektől van, hanem azt jelenti, hogy a test a lélek *által* van: a lélek „szervezi meg”, működteti, tartja életben, s nélküle az egész test azonnal szétesne. Éppen a testiség lélekhez képest való eszközszerűsége mutatja azt, hogy nem a lélek a test produktuma, hanem a test a léleké – nem mint anyag, hanem mint organizmus. A lélek az, ami létrehozza, fenntartja, használja s aztán távozásával elpusztítja a testet *mint* testet.

Bárhogyan is mozgassuk, bármennyire is szervezzük és rendezzük az anyagi elemeket, egyetlen lépéssel sem jutunk közelebb sem az élethez, sem a lélekhez/tudathoz/énhez – s ezt éppen a számítógépek esete mutatja: hiába képes többet tárolni memóriájában egy számítógép, mint egy ember, hiába képes olyan dolgokra, amelyek még az ember képességeit is meghaladják, az élet és a lélek szempontjából nem különbözik egy közönséges satutól. Egyébként is: a számítógép ugyanazt a funkciót látja el, mint az egyéb mechanikus gépek – csak míg ezek az ember *bizonyos testi* képességeinek mesterséges reprodukciói és „meghosszabbításai”, az előbbieket az ember *bizonyos szellemi* képességeinek mesterséges reprodukciói és „meghosszabbításai”. Mert hiába keletkezik valamely tartós változás az agyi szövetben az emlékkép rögzülése révén, az emlékképet az agyi szövetben lévő módosulástól még mindig hihetetlen távolság választja el. Ha például felidézem magamnak Platón visszaemlékezés-elméletét, egy ilyen nagyszerű elmélet vajon hogyan volna megfeleltethető az agyi szövetben beálló *bármely* változással? A számítógép ugyan tökéletesen képes tárolni ezt az elméletet, és az bármikor előhívható belőle, de ki volna olyan balgatag, aki azt állítaná, hogy a számítógép *érti* ezt az elméletet, vagy akár csak tud is róla? A számítógép épp olyan „buta”, mint egy satupad. Ez az, ami a pusztán anyagi emléknymot elválasztja a valódi emlékképtől. Éppen a számítógép rendkívüli képességei mutatják, hogy az anyagi elemek pusztán elrendezéséből soha nem fakadhat semmi szellemi. Ellenkezőleg: *maga a pusztán elrendezés fakad a szellemből, méghozzá a hardver és a szoftver készítőinek szelleméből* – mintegy ezáltal is demonstrálva, hogy az agy rendkívüli bonyolultságának hátterében is egy szervező-rendező szellemnek kell állnia.

Kicsit hasonló az eset, mint az étellel kapcsolatban. Hosszú évtizedeken keresztül kísérleteztek azzal, hogy életet állítsanak elő az élettelen anyagból az élettelen anyagi elemek rendkívül bonyolult „helyzetbe hozása” által. Ezzel azt remélték bizonyítani, hogy az élet létrejöttéhez nem kellett semmiféle „magasabb – isteni – értelem”, hanem az magától is létrejöhetett. Ámde ennél balgább gondolatot nehéz elképzelni, mert hiszen sikeres kísérletek esetén épphogy azt bizonyították volna, hogy az élet létrejöttéhez rendkívül magas szintű értelem szükséges (a tudományos értelem), amely az élet számára megfelelően kapcsolja össze az élettelen anyagi elemeket. Egészen elképesztő, hogy nagy tudású emberek ezreit évtizedeken keresztül egy ilyen nevetséges eszme vezesse – az orruknál fogva. Mintha valaki azzal akarná bizonyítani, hogy az órák maguktól alakultak ki a természetben, hogy ő maga órákat tudna csinálni!

A természetben magától még egy olyan rendkívül egyszerű szerkezet sem keletkezett, mint egy derelyemetsző. Ha pedig az anyagban már eleve benne rejtettek azok a törvények, amelyek hatására kibontakozott az élet, majd pedig a tudatos emberi szellem, akkor az élet materialisztikus értelmezése egy még súlyosabb problémával kénytelen szembenézni: Hogyan kerülhetett a „süket” – értsd tehetetlen – anyagba, a protonokba, neutronokba és elektronokba az a törekvés, hogy ők majd egykor világszemléletet alakítanak ki? Ilyen törvények egy *rendkívül* bölcs, hihetetlenül előrelátó törvényhozót követelnének. Mert hiszen máskülönben a pusztá anyagnak kellene ennyire bölcsnek és előrelátónak lennie. De hát nyilvánvalóan ilyen törvényeket keresni az elemi részecskék vagy atomok világában teljesen hiábavaló lenne (soha nem is próbálkoztak még vele): az élet és a lélek *kívülről hozzáadott* az anyaghoz, abban az értelemben, hogy felülről uralja és szervezi azt. Valamit *mindenképpen* isteni tulajdonságokkal kell felruháznunk: vagy az anyagot – vagy Istent. S még ha az anyagot ruháznánk is fel isteni tulajdonságokkal, a látható és tudományosan megismerhető anyag hátterében akkor is ott kellene lennie egy hallatlanul bölcs, isteni előrelátással rendelkező, szellemi természetű anyagnak – vagyis gyakorlatilag ugyanoda jutnánk, mint egy „hétköznapi” Istennel. S ha már az anyag ennyire bölcs és előrelátó volna, vajon nem várhatnánk-e el tőle joggal, hogy az általa kifejlesztett lelkek számára a testi halál után is létet biztosítson?

Hogy nem az anyagból fakad az élet, azt az mutatja, hogy az élőlény a fizikai törvények *ellenében* jön létre, és élete csak időlegesen tartható fenn. Az az anyag, amely „életre kelt”, előbb-utóbb szükségképpen visszazuhan arra a szintre, ahonnan elindult: az anorganikus anyag szintjére. Ha az ember az életet nézi, elkerülhetetlenül az a benyomása támad, hogy az anorganikus anyagot egy idegen erő megragadja, saját elgondolásai szerinti formát kényszerít rá, de az anyagot tehetetlensége újra visszahúzza kiindulási szintjére. Az *organikusság az anyag erősen instabil állapota*. Csaknem azt lehetne mondani: ha az élet elve a testben rejlene, nem lehetne *holttest*, vagyis nem lehetne olyan *borotvaéles* határ az eleven test és a holttest között, hanem egy fokozatos átmenet révén gyengülne az élet a testben, míg végül egészen elenyészne.¹⁴ Sőt, ha az élet princípiumát maga a test birtokolná, vagyis a test *magától* élne, sosem halna meg.

Az eddigiekből ha nem is látható, de legalábbis érezhető, hogy az a feltételezés sem állja meg a helyét, amely szerint egy általános „élet” egy növényi szervezethez kapcsolódva növényi szintű életműködést, egy állati szervezethez kapcsolódva állati szintű életműködést, egy emberi szervezethez kapcsolódva pedig emberi élet- és tudatműködést produkálna. E feltételezés alapján ugyanis a tudat forrása valójában nem „az élet” lenne, hanem maga az agyi szövet, és „*az* élet” csupán az agy működésének energiafeltételeit teremtené meg. Némileg hasonló lenne ez a helyzet az elektromossághoz: ha az áram egy porszívóba jut, akkor az egy elektromotorra szerelt ventilátor segítségével szívja a levegőt, míg egy computerbe jutva ennél hasonlíthatatlanul komolyabb dolgokra is képes. Ha az emberi agy és tudat is így működne, akkor magától értetődően nem lehetne beszélni a halál személyes túléléséről, mert

a halált csupán „az élet” élné túl, mindenféle személyes-individuális specifikum nélkül.¹⁵ Ez a feltételezés azonban ott sántít, hogy „az életnek” pusztán működtető funkciót tulajdonít, és azt feltételezi, hogy a működtetendők (a különféle organizmusok, ideértve az embert is a maga agyával) már eleve, ettől az élettől függetlenül létrejöttek, vannak és léteznek. Noha a porszívót és a számítógépet előre elkészítik, hogy aztán otthon az ember az áramforráshoz csatlakoztatva „életet leheljen beléjük”, ugyanezt nem lehet elmondani az étellel és az aggyal kapcsolatban; vagyis nem lehet azt állítani, hogy az élet és a lélek alapjául szolgáló pusztá anyagi struktúra előre létrejön, készen arra, hogy befogadja a beléáramló életelvet. Nem, az életelv nem csak működtető funkciót lát el, hanem létrehozó funkciót is, s annak, ami megalkotja és működteti az emberi agyat, szükségképpen rendelkeznie kell azokkal a kvalitásokkal, amelyeket az emberi léleknek szokás tulajdonítani; s akkor, amikor ez a lélek magára hagyja a testet s vele együtt az agyat, magával kell vinnie mindazt, amit itt elsajátított – hiszen azok mindvégig az *ő tulajdonát* képezték. Sőt, nemcsak pusztá öntudatot és tudatot/tudást visz magával, hanem magával kell vinnie az érzékelő-képességet is. A léleknek a maga gyökerében rendelkeznie kell mindazokkal az érzékelési képességekkel, amelyeket a testi érzékszervekkel végrehajtat. Mert noha a lélek rendszeren a testen keresztül *érzékkel*, de mivel *érzékenységgel* csak a lélek rendelkezik, valamilyen módon önmagában is kell rendelkeznie ezekkel a képességekkel, vagyis a test halála után is meg kell benne lennie az érzékelés öt képességének. Ahogy a zongora elpusztulása nem érinti a zongoristát, bár a zongorista zongora nélkül nem fog tudni zongorázni, bármennyire is benne legyen az erre való képesség, mert hiszen megszerzett tudása a zongora nélkül is megmarad, éppúgy a lélek számára eszközként használt test elpusztulása sem fogja érinteni a lelket, s a testen keresztül megszerzett képességeit magával fogja vinni, de azt a testiség világában már soha többé nem fogja tudni kamatoztatni.¹⁶

És egyébként is: ha az anyag és az energia nem semmisül meg, miért semmisülne meg a náluk magasabb rendű és valóságosabb lélek-én? Ha az időnek alávetett anyag nem semmisül meg, miért semmisülne meg az idő erozív hatásának alá nem vetett tudat, ez a minden energiánál magasabb rendű „energia”?

Végül hivatkozni lehet itt arra a középkori elvre is, amely így szól: „A természet nem hazudik”; vagy másképpen, „A természet semmit sem tesz hiába” (*Natura nihil frustrata facit*), s amelynek létezik egy ilyen derivátuma is: „Teljes lehetetlenség, hogy a természetes vágy hiábavaló legyen.” Ha valamire a természetben általános igény van, akkor szükségképpen kell lennie valaminek, ami azt az igényt kielégíti. Ha a testnek van éhsége, akkor ebből következően ennek az éhségnek a kielégítése is lehetséges megfelelő táplálékok révén. S ugyanígy megvannak azok a dolgok is, amelyek a *lélek szomját* elégítik ki. Az ember belátható történelme során mindvégig, minden kultúrában szomjazott a halál túlélésére, szomjazott a teljes boldogságra: arra az állapotra, amelyet ha birtokába vett, nem kell többé semmit sem keresnie, mert *mindent* megtalált. Ezért volt mindenütt vallás, s ezért lesz vallás mindaddig, amíg lesz ember. A vallások biztosítják azt a táplálékot, amely a lélek örök szomjának enyhítésére

szolgál, s amely egyedül képes az ember örökké kielégíthetetlen boldogságigényét kielégíteni. Márpedig ha nem volna lehetséges kielégülése egy ilyen váagnak, akkor az a vágy nem is létezhetne. Ha ennek az emberi természetből fakadó váagnak nem létezne kielégülése, akkor az *valóban* egy kozmikus hazugság lenne, mert a természet nem idézhet elő hiányérzetet ott, ahol e hiányt semmi sem képes betölteni. Mint ahogy már az is elképzelhetetlen, hogy egy ilyen hazugságot – a halhatatlanság- és boldogság-vágyat – egy pusztán anyagi agy számlájára írjunk.¹⁷

JEGYZETEK

- 1 Az alábbi írás egy hosszabb levél szerkesztett részlete.
- 2 Egy XIII. századi perzsa író, Dzsálál al-Dín Rúmí ezt így fogalmazta meg: „Mint ahogy a másik ember lényegével csak testén keresztül lehet érintkezésbe lépni, éppúgy e világ is arra szolgál, hogy rajta keresztül érintkezésbe lépjünk mélyén rejlő lényegével: a Valósággal [= Istennel].”
- 3 Legyenek azok a külső jelek például írott vagy elhangzó mondatok, vagy legyenek az agyműködésről elektroencefalográf által készített grafikus görbék.
- 4 Hosszú ideig abban a hitben volt az orvostudomány, hogy mindenki egy adott számú neuronnal rendelkezik, és ezek száma csak csökkenhet (körülbelül úgy, mint a petesejtek esetében). Erre a feltételezésre építették azt az elméletet, hogy a tudati működés az agysejtek és agyműködés függvénye. Azonban kiderült, hogy egyáltalán nem így van, és a kirtartó szellemi tevékenység hatására fizikailag tapasztalható és hosszú távú átalakulás megy végbe az agyban.
- 5 De hát mivel is kereshetné az ember a lelket magában? Talán mikroszkóppal? Dzsálál al-Dín Rúmí mondja: „A kor nagy tudósai szörszálhasogatók módjára vizsgálják a dolgok részleteit. Otthonosan mozognak mindazokban a tudományokban, amelyek nem a lélekre vonatkoznak. De arról, ami valóban fontos és minden másnál közelebről érint bennünket, tudniillik saját valónkról ezek a ti tudósaitok mit sem tudnak.”
- 6 Ez valójában nem is igaz, mert a lélek nem „túl szubtilis”, hiszen a szubtilitás feltételezi az anyagszerűséget, márpedig én egyáltalán nem vagyok anyagszerű.
- 7 Aki azt mondja, hogy van lelke is, az gondoljon arra, hogy e sorok írója azt nevezi léleknek, ami e lelket birtokolja.
- 8 Mert hiszen a lélek semmilyen tudományos eszközzel semmilyen módon nem mérhető, nem megragadható, teljesen egyszerű, oszthatatlan valóság.
- 9 Ha a lélek az agy funkciója lenne (ami azt jelenti, hogy az agy lenne a lélek princípiuma), akkor az agy lenne az alany, vagyis az embernek az agyával kellene azonosítania magát. Ráadásul ha az agy volna az én, az agynak magától tudnia kellene magáról mint agyról (öntudat = agytudat). Ha az agy produkálná a lelket, akkor a léleknek az agyhoz hasonlóan egy természettudományosan vizsgálható dolognak kellene lennie.
- 10 Descartes kijelentése, miszerint „gondolkodom, tehát vagyok”, igaz ugyan, de helyette éppúgy mondhatnám azt is: olvasok, tehát vagyok, hiszen minden állítmány feltételezi az alany létét – vagyis vagyokságomat. Ugyanakkor másik oldalról nézve gondolkozás nélkül is vagyok (például a mélyalvás során), sőt a jóga kifejezetten azon tudatállapotok

- elérésére szolgál, amelyekben a tudatosság teljes gondolatlansággal párosul – ugyanis csak ekkor tárul föl a jógi előtt önnön alanyának tulajdonképpeni természete.
- 11 Dzsálál al-Dín Rúmí ekképpen fogalmaz: „Az emberi lény egy szemétdombhoz vagy egy nagy halom trágyához hasonlít. Ha ennek a trágyahalomnak értéke van, akkor az csak abból fakad, hogy a király pecsétgyűrűjét rejti magában... Vagy olyan az ember, mint egy zsák búza, mely aranykelyhet rejt a mélyén. Az emberek nincsenek tudatában a kehelynek, s így minden gondolatukat a búza köti le. Ha tudnának a kehelyről, mit érdekelné őket a búza?!”
 - 12 Ugyanígy elmondhatom: ha beütök egy szöveget, akkor nem a kalapács kalapál, nem is a kezem, de még csak nem is az agyam, hanem én kalapálok az agyam, a kezem és a kalapács segítségével. Magyarán szólva minden tettem forrása én vagyok, mindent én teszek, s nem azok a tényezők, amelyek énközöttem és a megtett dolog között vannak (agy, idegek és inak, kéz, kalapács).
 - 13 Az első rendszeres beszámolót ezekről a tapasztalatokról Raymond A. Moody adta *Life After Life* (1975) című könyvében.
 - 14 Valójában ennek éppen az ellentéte játszódik a hullamerevség kialakulása révén, ami egyfajta „prefosszilizációs” folyamat. A test, amint nincs benne élet, rögtön látványosan elveszíti egyik legfontosabb külső tulajdonságát: flexibilitását.
 - 15 Ez a gondolat egyébként vallástörténetileg egyáltalán nem ismeretlen. A Biblia legkorábbi rétegének felfogása szerint ugyanis pontosan így jön létre az élő emberi lény: Isten belé-árasztja éltető leheletét, mely mint élet- s tudatelv vele marad egész életén keresztül, majd halálában elhagyja. Ámde ez pusztán egy isteni erő, nem az ember személyes lelke, s így mikor Isten visszavonja leheletét az embertől, nem egy személyes lélek, egy lélek-személyiség távozik belőle, hanem egy pusztán isteni erő, amelyben és amelynek révén ő nem élheti túl testi halálát. A korabeli zsidóság ennek megfelelően nem hitt a lélek halál utáni létében.
 - 16 Ez a hasonlat egyúttal azt is jól érzékelteti, hogy megfelelő eszköz híján az átvitt tudás odaát már nem gyarapítható, s a léleknek egyszerűen abból kell gazdálkodnia, amit itt megszerzett.
 - 17 Nem egészen alaptalan az a feltételezés, hogy e vágy háttérében valamiféle emlékkép van, s így e vágy valójában nosztalgia.